

**АЖДОДЛАРИМИЗ ТОМОНИДАН ИЛГАРИ СУРИЛГАН
ШАХСНИНГ БИЛИШ ФАОЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШГА
ОИД ПЕДАГОГИК ҚАРАШЛАРНИНГ РИВОЖЛАНИШ
ДИНАМИКАСИ**

Пазылова Меруерт Ермекбаевна,

Нукус давлат педагогика институти

педагогика кафедраси доценти, педагогика фанлари номзоди

Аннотация. Мазкур мақолада аждодларимизнинг илмий-бадиий мероси, улар томонидан яратилган асарларда миллатимиз ёшларининг ақлий, маънавий, маданий камолотини таъминлашга хизмат қиладиган кўплаб ёндашувлар ўз аксини топган. Бундай қарашлар бугунги кунда ҳам таълим-тарбия мазмунини бойитишга ўзига хос тарзда хизмат қилади.

Калит сўзлар: буюк мутаффакирлар, тасаввур, ўқув-билув, идрок этиши, руҳий-маънавий қувват, ўқув-билув ҳаракатлари, Аждодларимизнинг педагогик мероси.

**ДИНАМИКА РАЗВИТИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДОВ
НА РАЗВИТИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ
ЛИЧНОСТИ, ВЫДВИНУТЫХ НАШИМИ ПРЕДКАМИ**

Аннотация. В данной статье отражено научное и художественное наследие наших предков, созданные ими произведения, многие подходы, служащие обеспечению интеллектуального, духовного и культурного развития молодежи нашего народа. Подобные взгляды и сегодня служат обогащению содержания образования.

Ключевые слова: познавательная деятельность, великие мыслители, воображение, обучение, восприятие, духовная сила, учебные действия, педагогическое наследие наших предков.

**THE DYNAMICS OF THE DEVELOPMENT OF
PEDAGOGICAL VIEWS ON THE DEVELOPMENT OF
COGNITIVE ACTIVITY OF THE INDIVIDUAL, PUT FORWARD
BY OUR ANCESTORS**

Annotation. This article is devoted to the scientific and artistic heritage of our ancestors, the works created by them, many approaches that serve to ensure the intellectual, spiritual and cultural development of the youth of our nation. Such views still serve to enrich the content of education.

Key words: cognitive activity, great thinkers, imagination, learning, perception, spiritual strength, learning actions, the pedagogical heritage of our ancestors.

Кириш. Республикаимизнинг олий таълим тизимида аждодларимиз томонидан яратилган педагогик меросдан самарали фойдаланиш, унинг шахс имкониятларини кенгайтириш, уни интеллектуал, маънавий-

ахлоқий жиҳатдан ривожлантиришдаги назарий-амалий йўналишларини тадқиқ этиш талабаларда ўқув-билув ҳаракатларини фаоллаштиришда мутафаккир аждодларимиз томонидан қўлланилган дидактик воситалар, усул ва методларидан фойдаланиш тизимини вужудга келтириш тақозо қилинмоқда. Аждодларимиз томонидан яратилган педагогик меросни таҳлил ва талқин қилиш, унинг шахс камолотини таъминлашдаги имкониятларини очишга йўналтирилган тадқиқотларни тизимли тарзда амалга ошириш имкониятларини кенгайтириш вазифаси устивор аҳамият касб этиб, Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясида «жисмонан соғлом, руҳий ва интеллектуал ривожланган, мустақил фикрлайдиган, қатъий ҳаётий нуқтаи назарга эга, Ватанга содиқ ёшларни тарбиялаш...» устувор вазифа сифатида белгиланган. Бундай ёндашув натижасида аждодларимиз мероси воситасида талабаларнинг ўқув-билув ҳаракатларини кенгайтиришнинг назарий-амалий асосларини тадқиқ қилиш учун қулай ҳуқуқий меъёрий асос ва ижтимоий-педагогик шарт-шароитлар вужудга келмоқда.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили (Literature review).

Ал-Хоразмий ўзининг “Ал-китоб ал-мухтасар фи-ҳисоб ал-жабр вал муқобала”асарида билимларни эгаллашда кўрғазмали воситалардан фойдаланиш, таълимда мантиқий тафаккур, шахсий кузатишда тажрибаларга таяниш, савол-жавоб, баҳс-мунозара каби ўқитиш усуллари оид қарашларини баён қилган. Унинг мазкур йўналишдаги фикрлари талабаларда мантиқий фикрлаш қобилиятини ривожлантириш, уларда олган билимларини ҳаётга тадбиқ эта олиш кўникма ва малакаларини таркиб топтиришга хизмат қилади. У синов-кузатиш, синов-тажриба ва асарларни шарҳлаш методларининг ҳам талабаларда билиш ҳаракатларини ривожлантиришда алоҳида аҳамиятга эга эканлигини таъкидлаган.

Ал-Хоразмий абстракция, индукция ва дедукциянинг ҳам шахснинг билиш ва мантиқий фикрлаш имкониятларини кенгайтиришдаги аҳамиятини кўрсатиб берган.

Хоразмий ўзининг билиш назариясига оид қарашларида моддий оламдаги нарса ва ҳодисалар ўртасидаги объектив муносабатлар, табиий жараёнларни билиш, сезгидан мантиқий тафаккур орқали фарқ қилишини таъкидлаб, «...сезги орқали билиш, бу қисман билиш бўлса, мантиқий баён, ақлий билиш эса ҳақиқий билишнинг муҳим томонини намоён этади», деб ҳисоблаган. Ал-Хоразмийнинг назарида инсон ва унинг сезгиси, ақл-идроки моддий олам ривожланишининг олий маҳсули бўлиб, камолотга етишишининг энг муҳим омиллари илм-маърифатли ва юксак ахлоқий меъёрларни эгаллашдир.

Абу Наср Форобий ўз давридаёқ педагогика фанининг вазифаларини ажратиб кўрсатган эди. У таълим-тарбиянинг методлари, усуллари ва воситаларини аниқлаб, назарий жиҳатдан тавсифлаган. Форобий томонидан таълим-тарбияда рағбатлантириш, одатлантириш, мажбур этиш методлари кўрсатиб ўтилган. Мутафаккир илгари сурган таълим-тарбия усуллари бугунги кунда ҳам таълим тизими учун алоҳида аҳамиятга эга.

Абу Райҳон Берунийнинг билиш назариясига оид қарашлари ҳам

педагогика фани учун алоҳида қимматга эга. Мутафаккир таълим олувчиларни ранг-баранг ўқув материаллари билан банд қилиш, уларнинг хотирасини чархлаш зарурлигини уқтирган.

Берунийнинг таълим жараёнида узвийлик, изчиллик, ўқув материалларининг ранг-баранглигини таъминлашга оид қарашлари бугунги кунда талабаларнинг ўқув-билув ҳаракатларини ривожлантиришда алоҳида аҳамиятга эга.

Абу Али ибн Сино ҳам ёшларнинг мантиқий тафаккурини ривожлантириш, шахсий кузатиш ва тажрибаларга таяниш кераклиги ҳақидаги фикрларни илгари сурган. У гуруҳда ўқитишга оид қимматли фикрларни илгари сурган. Чунки гуруҳ аъзолари билим олиш жараёнида ўзаро ҳамкорликка киришадилар. Натижада уларнинг билиш имкониятлари кенгаяди.

Тадқиқот методологияси (Research Methodology).

Шарқ қомусий олимлари ва мутафаккир педагоглари Мусо ал-Хоразмий «Ал-китоб ал-мухтасар фи-ҳисоб ал-жабр вал муқобала», Ал-Киндий «Инсоний билимлар таснифи», Абу Наср ал-Форобий «Ихсо ал-улум» («Илмлар таснифи») ва «Фозил одамлар шахри», Абу Али ибн Сино «Донишнома», «Тадбири манзил» ва «Ақсом ал-улум ақлийя», Абу Райҳон Беруний «Минерология», «Ҳиндистон», «Сайдона», Абу Абдуллоҳ Муҳаммад Ибн Мусо ал-Хоразмий (783-850) «Мафотиҳ ал-улум» («Илмлар калити»), Исмоил ал-Бухорий «Ал-Жомеъ ас-саҳиҳ» ва «Ал-адаб ал-муфрад», Абу Исо ат-Термизий «Ал-Жомеъ ас-саҳиҳ», Юсуф Хос Ҳожиб «Қутадғу билиг», Кайковус «Қобуснома», Маҳмуд аз-Замахшарий Замахшарий «Атвок уз-заҳаб фи-л мавоиъз ва-л-хутаб» («Ўғит ва насиҳатларнинг олтин шодалари», Нажмиддин Кубро «Фи-ал-адаб» («Одоб қоидалари»), Сўфи Оллоёр «Сабот ул-ојизин» (Ојизлар саботи), Бурхониддин Зарнуджий «Ўқувчига таълим йўлида йўлланма», Аҳмад Югнакий «Ҳибат ул-ҳақойиқ», Амир Темур «Темур тузуклари», Мирзо Улуғбек «Зиж» ва «Тарихи арбаъ улус», Алишер Навоий «Хамса» ва «Маҳбуб ул-қулуб», Абдураззоқ Самарқандий «Матлаи саъдайн ва мажмаи баҳрайн», Абдурахмон Жомий «Баҳористон», Саъдий «Гулистон», Давоний «Ахлоқи Жалолий», Ҳусайн Воиз Кошифий «Ахлоқи Муҳсиний», Бобур «Бобурнома», Абулғози Баҳодирхон «Шажараи турк» ва «Шажараи тароқима», Мунис Хоразмий «Мунис ул-ушшоқ» ва «Саводи таълим», Муҳаммад Содик Қошғарий «Одоб ас-солиҳин» («Яхши кишилар одоби»), Муҳаммадризо Огаҳий «Таъвизул-ошиқин», Фуркат «Илм ҳосияти», «Кўрғазма» ва «Гимназия», Сўфи «Устод», «Мударрис» ва «Дарс», Аҳмад Дониш «Наводирул вақое» («Нодир воқеалар»), Саидрасул Саидазизов «Устоди аввал», Али Аскар Калинин «Муаллими Соний», Мунаввар Қори «Адиби аввал», Абдулқодир Шақури «Раҳнамои савад», Абдулла Авлоний «Адабиёт ёхуд миллий шеърлар» («Адабиётдан хрестоматия»), «Адиби аввал», «Иккинчи муаллим» ва «Туркий гулистон ёхуд ахлоқ», Маҳмудхўжа Бехбудий «Болалар учун китоб», «Ислоннинг қисқача таърифи», «Амалиёти ислом», Садриддин Айний «Таҳзиб ус-сибён» («Бола тарбияси»), Абдуҳолиқ Усмон Қори «Таҳсил ул-тавжид», «Енгил адабиёти»,

Муҳаммаджон Қори Наимжон «Одобли бола», Раҳимов Муҳаммаджон Мирза «Таълимий ҳисоб» («Арифметика таълими»), Саидахмад Сиддиқий «Миръати адаб» («Одоб кўзгуси»), Абдурауф Фитрат «Раҳбари нажот» ва «Сайёҳи ҳинди баёноти», Ҳ.Ҳ.Ниёзий «Қироат», «Енгил адабиёт», «Ўқиш китоби» каби асарларида инсоннинг ақлий билиш имкониятларини кенгайтириш, интеллектуал фаолиятини ривожлантиришга оид қимматли фикрларни илгари сурганлар.

Таҳлил ва натижалар (Analysis and results).

Педагогик ғоялар турли даврда жамият ва шахс тараққиёти билан бевосита боғлиқ ҳолда вужудга келган ва муайян даврнинг ижтимоий буюртмасини ўзида мужассамлаштирган. Бугунги кунда бўлажак ўқитувчилар педагогик маҳоратини мақсадга мувофиқ ҳолда шакллантириш учун узок даврлар мобайнида яратилган педагогик мероснинг муҳим жиҳатларига эътибор қаратган ҳолда саралаш ва таълим-тарбия мазмунига тадбиқ этиш лозим. Таълим мазмунига буюк мутафаккирлар меросидан талабаларнинг ўқув-билув ҳаракатларини фаоллаштиришга хизмат қиладиган ёндашувларни ажратиб олиб, сингдириш тақозо қилинмоқда.

Буюк мутафаккирлар ўз асарларини асосан таълим-тарбиянинг мазмуни ва усулларини бойитишга йўналтирилган ҳолда яратганлар. Энг қадимги билиш усуллари ифодаланган ёзма ёдгорликлар юнон тарихчиси Геродотнинг «Тарих», Страбоннинг «География» асарлари, Хитой солномалари, «Авесто» ва Урхун-Энасой битикларида, Маҳмуд Қошғарийнинг «Девону луғатит турк» асари каби манбалар ҳисобланади.

Ушбу манбаларни ўрганиш ва таҳлил қилиш натижалари шуни кўрсатдики, аждодларимиз жуда қадим замонлардан бошлаб, шахс таълим-тарбиясига алоҳида талаблар билан ёндошганлар. Чунки улар ёшларнинг ақлий ҳаракатларини фаоллаштириш, уларда зукколик сифатларини таркиб топтиришга интиланлар. Жумладан, зардуштийлик динининг муқаддас китоби «Авесто» аждодларимизнинг ўтмишдаги тили, ёзуви, таълим-тарбияси, инсонни фаоллаштиришга оид илк қарашларини ўзида мужассамлаштирган. Ушбу асарда хаёлий образлар ёрдамида инсоннинг тасаввурини ривожлантириш асосида таълим-тарбия бериш йўллари кўрсатилган.

Аждодларимизнинг педагогик меросида ақлий тарбия марказий ўрин эгаллайди. У инсонга берилган энг улуғ неъмат эканлигини мутафаккирлар қайта-қайта таъкидлаганлар. Шахс ўзнинг билиш ҳаракатларини фаоллаштириш учун ақлан етук бўлиши керак.

Аждодларимиз ақлни икки йўналишда тавсифлаганлар:

а) нарса-ҳодисалар ва борлиқнинг ҳақиқий манзарасини идрок этишга асосланган билимлар мажмуи;

б) инсоннинг мавжуд билимларни идрок этиш имконияти.

Аждодларимизнинг педагогик таълимоти бугунги кунда ҳам талабаларнинг ақлий камолотини таъминлаш, уларнинг билиш имкониятларини кенгайтириш учун ҳам қимматли манба бўлиб хизмат қилади.

Мутафаккирлар ёш авлодга таълим-тарбия берадиган устозларга ҳам

алоҳида талаблар қўйганлар. Бу ҳақида Кошифий ўзининг “Футувватномаи султоний ёхуд жавонмардлик тариқати” асарида қуйидагиларни кўрсатиб ўтган:

“Биринчидан, шайх комил маърифат эгаси бўлсин...

Иккинчидан, ўткир фаросатли, одамшунос киши бўлиб, бир нигоҳ ташлаш билан муриднинг қобилиятини илғаб олсин.

Учинчидан, етук руҳий-маънавий қуввати бўлсин, токи агар мурид тариқат йўлидан адашса, унга маънавий мадад бериб, мушкулини осон қилолсин, тўғри йўлга солсин.

Тўртинчидан, етарли даражада эркин одам бўлсин, яъни ҳеч нарсага муҳтожлиги бўлмасин.

Бешинчидан, ихлоси мустаҳкам бўлиб, риё ва таъмани тарк этсин, мол ва мансаб деб бировга сарғаймасин, эгилмасин.

Олтинчидан, ростлик ва беғараз дўстликни шиор қилсин, ҳақ сўзни ҳар ерда, ҳар қандай шароитда айта олсин, гапирганда иккиюзламачилик қилмасин.

Еттинчидан, қалбида шафқат нури порлаб турсин, мурид манфаати ва умумманфаатини ўз манфаатидан устун қўйсин”.

Ушбу талаблар бугунги кунда олий таълим муассасаларида фаолият кўрсатаётган педагоглар учун ҳам алоҳида аҳамиятга эга бўлиб, уларнинг юксак савияли, билимдон, зукко ва зийраклик билан талабаларга ёндошишлари кераклигини англатади.

Устозларнинг савиясига қўйиладиган талабларни Нақшбандийлик тариқатининг йирик намоёндаси Баҳоуддин Нақшбанд ҳам алоҳида кўрсатиб ўтган: “...Масалан, улар маърифат аҳлидир ёки муомала аҳлидир ё муҳаббат аҳлидир ёки тавҳид аҳлидир, дейишади. Авлиё ҳолининг мукамаллиги ва даражасининг ниҳоятга етганлигини бесифатлик, бенишонлик билан изоҳлайдилар. Бесифатлик Аллоҳдан юз берувчи кашф ҳолатига ишоратдирки, бу жуда олий мақом ва жуда азиз даражадир...”.

Алломалар шогирдларининг сифатлари ҳақида ҳам тўхталганлар. Жумладан, Ҳусайн Воиз Кошифий мазкур сифатларни қуйидагича тавсифлайди: «Агар муриднинг нечта сифатлари бўлиши керак, деб сўрасалар, ўнта деб айтгил. Аввал шуки, у балоғат ёшига етган бўлиши керак. Чунки балоғатга етмаган кишини тавбага келтириб бўлмайди ва тавба қилмаган одам муридликка муносиб эмас. Иккинчидан, у оқил одам бўлиши лозим, чунки ақли бўлмаса, сўзнинг пасту-баланди, рамзий-ботиний маъноларини англамайди. Учинчидан, муслим бўлсин, агар мусулмон бўлмаса, тавба келтириши мумкин эмас. Тўртинчидан, талабгор бўлсин, яъни талаб йўлига жидду жаҳд билан қадам қўймаса, тараққий этмайди. Бешинчидан, садоқатли бўлсин, чунки агар сидку дилдан киришмаса, пирнинг маърифати кўнглидан жой олмагай ва агар пирнинг сўзи дилига таъсир этмаса, у мақсадига етолмайди. Олтинчидан, тобеъ бўлсин, яъни пирнинг ихтиёридан бир қадам ҳам чекинмасин. Еттинчидан, баланд идрокли бўлсин, яъни ўткир зеҳн ва зийраклик билан тўғри йўлни топиб олсин. Саккизинчидан, қабул этувчи бўлсин, яъни пирнинг сўзларини рост деб қабул қилсин ва пирга мақбул тушсин. Тўққизинчидан,

қаноатли бўлсин, яъни фақат зарурий эҳтиёжга яраша нарсалар (еб-ичиш, кийиниш) билан қаноатлансин, ортиқчасини талаб қилмасин, зеро ортиқча талаблар кишини тариқат шуглидан четлаштиради. Ўнинчидан, солим (бугун) бўлсин, яъни бошқа пирга қўл бермаган бўлсин, бошқа киши билан келишиб, аҳд қилмаган бўлсин, чунки аҳду-паймон битта бўлади...”

Мутафаккир ажодларимиз ёшларга ҳаётни қадрлаш ҳақида ҳам қимматли ўғитлар берганлар. Улар жамиятни ривожлантирувчи асосий мезон сифатида ақл-заковат, кучли фаросат, руҳий ишорат, саховат, ҳалол меҳнат қилиш ва огоҳликдан иборат эканлигини алоҳида ажратиб кўрсатганлар. Мутафаккирларимиз илмий фаолиятида ёшларни илм-маърифат эгаллашга ундаш ва бу йўлда фаол ҳаракатланишга устивор ўрин берилган. Амалий фаолият тажрибаси ва билимларни эгаллаш зарурлиги мутафаккирлар томонидан эътироф этилган. Улар ёшларни мунтазам огоҳликка чақирганлар.

Мутафаккирлар ёшларни ўз-ўзига нисбатан талабчан бўлишга даъват қилганлар. Алломаларнинг педагогик қарашларида ҳуқуқий таълим-тарбия етакчи ўрин эгаллаган. Уларнинг таъбирича, барча яхши амаллар таълим олувчиларга ёшлиқдан бошлаб сингдирилиши керак. Жумладан, Шайх Хованд Тохур ёшларга ҳуқуқий билимларни ўргатиш орқали уларни ўз ҳақ-ҳуқуқлари, жамиятнинг ҳуқуқий асосларини билишга даъват этган. Шунинг учун ҳам таълим-тарбияга оид барҳаёт қарашлардан бугунги кун амалиётида фойдаланиш муҳим.

Хулоса ва таклифлар (Conclusion/Recommendations).

Бугунги кунда талабалар касбий компетенцияларни эгаллашлари, ўз билимларини чуқурлаштиришлари, машаққатлардан чўчимасдан мустақил билим олишлари учун ушбу ўғитлар алоҳида қимматга эга. Инсон ўз мақсадига иродавий зўриқишлар натижасида эришади. Ўз мақсадига эришиш натижасида инсонда қониқиш хисси пайдо бўлади. Натижада эзгу хатти-ҳаракатларни амалга оширади, касбий юксалиш йўлида дуч келадиган интеллектуал қийинчиликларни сабр билан енгишга муваффақ бўлади. Ажодларимиз ҳар доим ёшларнинг юриш-туришига алоҳида эътибор қаратганлар. Улар бу соҳада ўз қарашлари ва концепцияларини баён этганлар. Ушбу концепция айниқса нақшбандийлик тариқатининг “Назар бар қадам” қоидасида ўз ифодасини топган. Ушбу қоидани ўрганиш натижасида талабалар ўз-ўзларини англаш, хатти-ҳаракатларини муносиб баҳолаш, синчковлик, эҳтиёткорлик, ўз устларида қунт билан ишлаш кўникмаларини эгаллайдилар. Шунга кўра, «Назар бар қадам» қоидаси ёшларнинг қалби ва иймонини поклашга хизмат қилади. Қалб назоратига эга бўлган бўлажак мутахассислар ўз касбий фаолиятлари давомида эҳтиёткорлик, масъулиятлилиқ сифатларини намоён этадилар. Улар жамият манфаатлари йўлида хизмат қилишга интиладилар.

АДАБИЁТЛАР

1. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шахри. – Т.: Халқ мероси, 1993. – 224 б.
2. Ахмедов Б. Тарихдан сабоқлар. —Т.: Чўлпон, 1994. – 432 б.